

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Шевченка Сергія Леонідовича

“Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму”,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за

спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Подана на обговорення дисертаційна робота С.Л.Шевченка присвячена безумовно важливій проблемі філософсько-релігієзнавчого дискурсу, дослідження якої набуває особливого значення в умовах сьогодення.

Характерною особливістю сучасної доби є перехід від моноцентричних (релігієцентричної, раціоналістичної) культур до культури поліцентричної, плюралістичної. Це зумовлює, в свою чергу, актуалізацію традиційної для теології та філософії проблеми взаємозв'язку релігії та філософії, зокрема, налагодження діалогу між християнською теологією й сучасною філософією. Цей діалог постає як певна антитеза нігілістичному “духові часу” (Й.Гьоте). Як слушно доводить пошукач, в теологічному мисленні “як і в минулому столітті, продовжують говорити про кризу класичних західних цінностей – прогресу, гуманізму, раціональності, свободи, про їхню перманентну переоцінку та напружені пошуки нових орієнтирів існування, про кризу християнської релігійної культури та потребу оновлення за допомогою екзистенціалістських постулатів традиційного християнства, у чому багато хто вбачає можливість виокремлення низки нових цінностей та забезпечення адаптації християнства до реалій сучасного світу” (див. дис. с. 25).

Слід віддати належне С. Л. Шевченку не тільки за сміливість у виборі теми, зверненні до дослідження проблеми взаємодії християнської теології з філософією, а й представленні екзистенціальної теології як напряму, що створює парадигмальну альтернативу теології постмодерністській в світоглядному та методологічному контексті. Задум дослідження, його структура та змістовне наповнення гармонійно поєднані і методологічно вдало відтворені в самій назві цієї ґрунтовної праці – “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології

і екзистенціалізму” й подаються в різноплановій, багатоаспектній релігієзнавчій та історико-філософській ретроспективі, яка через екзистенціальні, екзистенційні, екзистенціалістські й феноменологічні проекції у площині так званої “подвійної рефлексії” відображена в сучасних інтенціях розвитку релігійного мислення. Недостатнім буде констатація того, що обрана для дослідження проблема є актуальною, вона відноситься до кола дражливих для українського релігієзнавчого та теологічного дискурсу, оскільки на теоретичному рівні є фактично не розробленою, а на практичному – порушує питання формування “нової релігійної свідомості” в християнстві, його екзистенціальної трансформації в умовах стрімких змін, що несе глобалізація, інформатизація та секуляризація суспільства. Отже, роль діалогу між християнською теологією та сучасною філософією не зменшується, а набирає у сучасному суспільстві нових форм.

Викладені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження С. Л. Шевченка, предметом якого обрано “специфіку методологічної та ідейної кореляції християнської теології і екзистенціалізму” (див. дис. с. 27).

Мета поданої на обговорення дисертаційної роботи полягає у розкритті специфіки методологічної та ідейної кореляції християнської теології і екзистенціалізму на основі науково-релігієзнавчого аналізу, ідей, доктрин, концепцій і поглядів засновників та представників екзистенціальної теології у їх співставленні (в контексті методологічного розрізнення) з традиційною християнською догматикою та головними постулатами філософії класичного екзистенціалізму. Для реалізації мети, вирішення дослідницьких завдань дисертант, поряд з загальнонауковими методами, застосовує принципи і методи академічного релігієзнавства й, зокрема, спеціальні методи релігієзнавчих дисциплін, суміжних з лінгвістичним релігієзнавством. Безумовною перевагою дисертаційного дослідження С.Л.Шевченка є вироблення комплексного підходу на основі об’єднання загальнонаукової, філософсько-релігієзнавчої та історико-філософської методології, що в повній мірі відповідає сучасній парадигмі гуманітарних наук.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи. Слабка розробленість вітчизняною релігієзнавчою та історико-філософською наукою проблематики ідейного та методологічного впливу екзистенціалізму на християнську теологію спонукала дисертанта звернутися до численних іншомовних джерел. Видання, включені до списку використаної літератури, насамперед зарубіжної, свідчать про ґрунтовне опрацювання проблеми, і високий рівень наукової підготовки автора, його наукову зрілість.

Автор достатньо логічно побудував структуру роботи, яка підпорядкована реалізації мети і завдань дослідження, загальній логіці й методології філософсько-релігієзнавчого дискурсу. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, які об'єднують сім підрозділів, чотирнадцять параграфів, висновків, списку джерел і додатків.

У вступі чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка корелює з темою, та конкретизується у завданнях, окреслено об'єкт та предмет роботи. Логічно окреслено систему використаних в роботі дослідницьких методів.

У першому розділі дисертаційної роботи **“Теоретико-методологічні засади і джерельна база дисертаційного дослідження”** автор детально проаналізував переваги і недоліки цілої низки дисертаційних, монографічних та колективних досліджень, дотичних до проблеми методологічної та ідейної кореляції екзистенціалізму і християнської теології XIX – XXI століть (див. дис. с. 39 – 80) та визначив основні першоджерела (див. дис. с. 46). З огляду на численні зарубіжні праці, С.Л.Шевченко сконцентрував увагу на критичному аналізі досліджень, конкретно присвячених творчому спадку С. К'єркегора, Л. Шестова, К. Ранера, М. Бердяєва, Ж. Марітена, Д. Бонхьоффера, Дж. Маккуоррі, П. Тілліха, Г. Слейта, М. Вестфаля (див. дис. с. 46-79). Заслуговує на увагу не тільки критичний аналіз дисертантом ідей і висновків багатьох дослідників, а й обґрунтування положення про недостатність у зарубіжних та фактичну відсутність у вітчизняних дослідженнях спеціально розробленої та розкритої проблеми впливу екзистенціалізму на християнську теологію в ідейному та методологічному контексті, а також обґрунтування теоретичного та

методологічного базису дослідження, основу якого склали релігієзнавча компаративістика, метод феноменологічного аналізу та герменевтичний метод (див. дис. с. 81 – 87).

Другий розділ роботи “Особливості застосування постулатів філософії класичного екзистенціалізму в теології XIX – XXI століття” дисертант розпочинає з обґрунтування загальної диспозиції дослідження, згідно якої ідеї Серена К’єркегора виступають передумовою і невід’ємним компонентом класичного екзистенціалізму, екзистенціально-теологічної аксіології та екзистенціальної теології. Вважаю, що звернення до проблеми переосмислення значення та ролі ідей С. К’єркегора в суспільстві інформаційних технологій в контексті передбачуваної ним “духовної порожнечі” (див. дис. с. 90 – 106) й необхідності оновлення християнства є вкрай важливим, оскільки його творчий спадок мав беззаперечний вплив на релігійний екзистенціалізм XX століття й дістав доволі неоднозначне тлумачення серед послідовників, про що свідчить специфіка інтерпретації Л. Шестовим теологічної позиції данського мислителя (див. дис. с. 120 – 135). С. Л. Шевченко зумів з’ясувати й показати тонку межу між “жорстоким християнством” С. К’єркегора у визначенні Л. Шестова, який розумів філософію данського мислителя буквально й вибірково, не заглиблюючись в осмислення його непрямого дискурсивного методу, та “обнадійливим християнством” С. К’єркегора, яке було покликане воскрешати стародавні біблійні тексти у новаторській авторській манері, актуалізувати потенційну духовність, творити фундамент “нового християнства”.

На мою думку, цінними є пошуки автора у розробці концептуальної схеми європейських інваріантів екзистенціалізації християнської теології (підрозділ 2.2), зокрема на прикладі аналізу експлікації гайдеггерівської методології в “антропологічному обертанні” трансцендентального томізму Карла Ранера (див. дис. с. 136 – 147), модернізації православ’я Миколою Бердяєвим і розгляді проблеми тлумачення ним екзистенціальної природи духовного (див. дис. с. 148 – 162), дихотомії екзистенціального екзистенціалізму і екзистенціалізму академічного в теології Жака Марітена (див. дис. с. 163 – 178), екзистенційних витоків “безрелігійного християнства” Д. Бонхьоффера (див. дис. с. 179 – 189).

Безумовним фактом, підтвердженим у дослідженні (підрозділ 2.3, параграфи 2.3.1 – 2.3.4), є і той факт, що концептуальна трансформація ідей класичного екзистенціалізму в теологічному напрямку була суттєво уможливлена працями Пауля Тілліха “Екзистенціальна філософія”, “Мужність бути”, “Сутність і значення екзистенціалістського мислення” та працями Дж.Макуоррі “Екзистенціалістська теологія: порівняння Гайдеггера і Бульмана”, “Принципи християнської теології”, які своїм методологічним підґрунтям мали екзистенційну (гайдеггерівську) лінію екзистенціалізації теологічного мислення. Автор логічно й чітко довів, що “практика бульманівської деміфологізації християнства, герменевтичної інтерпретації біблійних текстів була визначена Дж. Маккуоррі моментом схематичного оформлення нового різновиду західної християнської теології” (див. дис. с. 259).

Третій розділ “Екзистенціальна теологія як феномен постекзистенціалістського часу” концептуально відображає процес оформлення екзистенціальної теології як напрямку сучасного релігійно-філософського мислення у поглядах Говарда Александра Слейта та Мерольда Вестфалія. Дисертант здійснює ґрунтовний аналіз подвійного методологічного впливу екзистенціальної діалектики С. К’єркегора (“або/або парадокс”) та М. Бердяєва (“і/і парадокс”) на теологію Г. Слейта, зокрема і на його оригінальну концепцію екзистенціальної есхатології (підрозділ 3.1). Причому цей вплив є цікавим і в тому сенсі, що здійснюється на міжконфесійному рівні – православного релігійного філософа на протестантського теолога-методиста. Та навіть більше, автор наводить твердження самого Г. Слейта про те, що “діалектика М. Бердяєва не лише не заперечує діалектику С. К’єркегора, але й усіляко покращує її” (див. дис. с. 283). Якщо для багатьох теоретиків католицизму і православ’я ідеї Бердяєва й до сьогодні є неприйнятними, “єретичними”, то для Г. Слейта, як це показано в дисертаційному дослідженні, вони стають евристичним засобом для осучаснення християнської догматики, зокрема й апокаліптичної.

Слейтівське критичне переосмислення ролі впливу екзистенціалізму на сучасну християнську теологію, розглянуте та презентоване в дисертаційному

дослідженні, також виглядає вкрай важливим, оскільки в підсумку доводить, що “екзистенційна проблематика не може розглядатися ані в якості імунітету до історії, ані в якості приділення уваги символічній ролі міфу в вираженні божественного діяння. Вона виявляється в етичному дуалізмі й присвячена проблемі Боговтілення як виявлення контакту, але не раціональної ідентифікації або недоцільного синтезу божественного і людського. У такому контексті критичне й екзистенціалізоване розуміння Писання не завжди є конкурентоспроможним, але найбільш корисним для теології й життєво значущим для сьогодення” (див. дис. с. 285). Даний висновок стосується безпосередньо і багатогранної творчості Мерольда Вестфалья, погляди якого еволюціонували від екзистенціальної феноменології релігії до екзистенційно-герменевтичного аналізу релігії (підрозділ 3.2) та, як слушно доводить дисертант, запропонували екзистенціальну еклезіологію і екуменізм розглядати у якості підґрунтя релігійної етики (параграф 3.2.1), специфічне розуміння ідей С. К’єркегора і переосмислення його спадку у постмодерністському та постекзистенціалістському контексті (параграф 3.2.2), екзистенціальну інтерпретацію божественного провозвістя в наш час (параграф 3.2.3)

Особливе враження від прочитаного справляє і те, як саме історичні голоси видатних релігійних мислителів минулого актуалізовані сьогоденням, буттям сучасності – їхнє звучання резонансно співпадає з філософською тональністю дискурсів нашої доби, стриманий пафос якої породжує водночас і вимушений песимізм “стомленого розуму”, і обнадійливий оптимізм “пробудженої віри”. Це мабуть і є найпомітніший парадокс “віри розуму”, на якому постійно наголошував С. К’єркегор. Втім, представники екзистенціальної теології (Дж. Маккуоррі, Г. Слейт, М. Вестфаль) ірраціональний пафос думки датського мислителя не сприймають буквально, як це зробив Л. Шестов, а навпаки доводять, що С. К’єркегор не заперечував розум, а постулював відносно нього пріоритет “абсурдної” та “парадоксальної” віри та сприйняття повсякденних явищ. Виходячи з цього, С. Л. Шевченко простежує цікаву, на наш погляд, тенденцію – процес ірраціоналізації мислення від С. К’єркегора до класичного екзистенціалізму ХХ ст., і далі – його обертання у зворотному напрямку у працях

сучасних теологів. І цей постекзистенціалістський напрямок виходить з розуміння релігії як передумови етики і виступає своєрідним парадигмальним антиподом постмодерністського бачення перспектив подальшого існування релігії й теології.

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які впливають зі змісту роботи, є логічними, слугують підсумками основних результатів дисертаційної роботи.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертанта, вважаю за необхідне зазначити наступні дискусійні положення та зауваження до поданої на обговорення роботи:

1. Дане дисертаційне дослідження увиразнило б, на мій погляд, звернення до поглядів ширшого кола представників православної екзистенціальної традиції – приміром творчості В. М. Лоського, Х. Яннараса, І. Зізіуласа, а не лише до ідей Л. Шестова та М. Бердяєва.

2. С.Л.Шевченко достатньо переконливо доводить вплив екзистенціалізму на становлення неотомізму (параграфи 2.2.1, 2.2.3.). Проте, у дослідженні цієї проблеми він переважно обмежується працями К.Ранера, Ж.Марітена. На мою думку, бажано було б приділити увагу й іншим представникам цього важливого напрямку, наприклад, польським неотомістам, підходам К.Войтили (папи Іоана Павла II).

3. У дисертаційній роботі автор пропонує розрізняти два напрямки впливу екзистенціалізму на теологію – екзистенціальний (К'єркегор) та екзистенційний (Гайдеггер). Втім до останнього у дослідницькому ракурсі здобувач майже не торкається. На наш погляд, С. Л. Шевченку на гайдеггерівському впливі на теологію варто було б зосередити більше уваги.

4. Доречно було би охарактеризувати основні відмінності між традиційною християнською есхатологією та есхатологією екзистенціальною в підрозділі 3.1. “Екзистенціальна есхатологія Говарда Слейта. Парадокс як екзистенційний метод”.

5. Підрозділ 3. 2. “Теологія Мерольда Вестфала: еволюція від екзистенціальної феноменології релігії до її екзистенційно-герменевтичного аналізу” дисертації, який складається із трьох параграфів та є найбільшим за обсягом, на наш погляд, дещо перенасичений цитуванням праць американського мислителя, має здебільшого описово-інформаційний зміст. Автору доцільно було б більше уваги приділити би його детальнішому та критичному аналізу цих праць.

6. Вважаємо, що дисертаційну роботу варто було б доповнити практичними рекомендаціями щодо можливостей досягнення консенсусу, по-перше, всередині основних конфесій християнства та синтезу дискурсів політичного лібералізму і морального комунітаризму на ідейному та методологічному фундаменті екзистенціалізму, по-друге, між церковно-догматичним месіанізмом та екзистенціальною христологією.

Загалом, висловлені зауваження та побажання не ставлять під сумнів отримані наукові результати й не впливають суттєво на загальну високу оцінку дисертаційної роботи.

Дисертація Шевченка Сергія Леонідовича “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму” є самостійним, завершеним, концептуально-цілісним дослідженням, в якому порушуються та вирішуються складні методологічні, науково-теоретичні та науково-практичні проблеми.

Актуальність роботи, наукова новизна результатів, ступінь обґрунтованості отриманих наукових положень, висновків і рекомендацій, повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам щодо докторських дисертацій. Результати дослідження відображені в публікаціях автора, серед яких - одноосібна монографія, 7 статей у зарубіжних фахових виданнях, 14 статей - фахових наукових виданнях України, 12 – у збірниках наукових праць та матеріалах конференцій. Наукові здобутки автора апробовані у виступах на всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях.

Дисертація С.Л.Шевченка “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму” відповідає спеціальності, за якою вона представлена, – 09.00.11 – релігієзнавство. Текст автореферату відповідає змісту дисертаційного дослідження, ґрунтовно і повно відтворює основні положення, ідеї та висновки

дисертації, які винесені на захист. Автореферат рецензованої дисертації повною мірою відповідає вимогам МОН України до оформлення, зміст – ідентичний основним положенням дисертаційної роботи і дає адекватне уявлення про загальну характеристику та структуру роботи, послідовність виконання дослідницьких завдань, отримані здобувачем наукового ступеня висновки.

Вважаю, що дисертаційна робота на тему “Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму”, представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук, відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а її автор – Шевченко Сергій Леонідович – заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії та соціології

Національного медичного університету

імені О. О. Богомольця

І. В. Васильєва

